

100. Yılında Cumhuriyeti Anlamak: Cumhuriyet ve Kamusal Alanın Kadınlara Açılması¹

Understanding the 100th Anniversary of the Republic: The Republic and Opening Public Sphere to Women

Sıla SABANCILAR EREN²

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, cumhuriyetin yüzüncü yılında, kadınların kamusal alanda temsil edilebilmesinde cumhuriyetin katkısını değerlendirmektir.

Yöntem: Çalışma, Türk Siyasal Hayatı üzerindeki bir inceleme olduğundan, literatür taraması yapılarak tamamlanmıştır. Alandaki temel kaynaklara erişilmeye çalışılmış, döneme ilişkin verilerden faydalanılmıştır.

Bulgular: Kadınların kamusal alanda temsil edilmesinde hem cumhuriyet modernleşmesinin hem de Osmanlı Devleti'nden devralınan kadın hareketinin önemli bir katkısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Kamusal alanın gelişim süreci ve kamusal-özel alan ayrışması Türkiye'de genel olarak sınırlılıklar içermektedir. Bu alanların sınırlarının zaman zaman iç içe geçmesi konunun sınırlandırılmasını zorlaştırmıştır.

Özgünlük/Değer: Çalışma cumhuriyet ve kamusal alan üzerinden kadınları incelediği için özgün bir niteliğe sahiptir. Diğer yandan çalışmada kadınların kamusal alanda temsili, hukuksal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ele alındığından bütünlüklü bir analiz imkanı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Kadın, Kamusal Alan

Abstract

Purpose: The aim of this study is to evaluate the contribution of the republic to the representation of women in the public sphere in the centenary year of the republic.

Methodology: Since the study is an investigation on Turkish Political Life, it was completed with qualitative research technique. Basic sources in the field were tried to be accessed and data related to the period were utilized.

Findings: It was concluded that both republican modernization and the women's movement inherited from the Ottoman Empire had a significant contribution to the representation of women in the public sphere.

Limitations: The development process of the public sphere and the distinction between public and private spheres are generally limited in Turkey. The fact that the boundaries of these areas are sometimes intertwined has made it difficult to delimit the subject.

Originality/Value: The study is unique in that it analyzes women through the republic and the public sphere. On the other hand, the study offers a holistic analysis since it deals with women's representation in the public sphere with its legal, political, economic and cultural dimensions.

Keywords: Republic, Woman, Public Sphere

¹ Bu makale 23-25 Kasım 2023 tarihinde Akdeniz Üniversitesi'nde gerçekleşen "Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Kadın Haklarını Yeniden Düşünmek Mücadele ve Kazanımlar" Sempozyumunda özet bildiri olarak sunulan çalışmanın tam metnidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ssabancilar@beu.edu.tr, ORCID: 0000-002-8141-279X.

1. GİRİŞ

Kadının insan hakları sorunu ve eşitlik mücadelesi dün olduğu kadar bugün de önemlidir. Kadının insan hakları sorunu, küresel ve cinsiyet temellidir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında ve feminist tartışmalarda bu nedensellik ilişkisi çok boyutlu ele alınmaktadır. Kadınların temel haklara, sosyo-ekonomik haklara ve siyasal haklara eşit erişim mücadelesi, politiktir. Türkiye’de de kadınlık politiktir, salt bir cinsiyet meselesi değildir. Çünkü kadının ne olduğu, ne olabileceği, ne kadar olabileceği kamusal, siyasal ve ekonomik alandaki konumu cinsiyetçi bir perspektifle ele alınmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de kadın olma, eril devletin demokrasi eğilimi güçlendikçe temel haklar ekseninde liberal bir çizgide; otoriter eğilimleri güçlendikçe aile içinde muhafazakâr bir çizgide ele alınan bir konudur. Her dönemde kadın, eril söylem ve eril siyasetin belirlediği sınırlar dâhilindedir. Sınır ihlalleri ise ulus devlet yurttaşlığının aşılması bağlamında, marjinalleşme tehdidini barındırmaktadır. Bugün yaşadığımız dönemde de bundan yüz yıl önce kurulan cumhuriyetimizde de kadınlık inşa edilen bir ideali simgelemiştir.

Kadınların tarihi, zorlu bir mücadele tarihidir. Türk kadınları için ise bu tarihin en önemli dönüm noktalarından biri Kurtuluş Savaşı ve savaş sonrasında elbirliğiyle kurulan cumhuriyettir. Cumhuriyet Türkiye’de hiçbir zaman salt bir yönetim biçimi olmamıştır. Cumhuriyet devletin toplumla kurduğu siyasal bağın ötesinde, sosyal ve kültürel bağları da barındıran; bu bağlarda Aydınlanmacı aklı bulabildiğimiz ve koruma yükümlülüğü hissettiğimiz bir değer sistemidir. Atatürk 14 Ekim 1925’te verdiği bir demeçte “*Cumhuriyet ahlaki erdeme dayalı idaredir. Cumhuriyet fazilettir.*” ifadelerini kullanmıştır (Erdoğan, 1999). Cumhuriyetin erdemli yönlerinden biri de cumhuriyet sayesinde kadınların eşit yurttaşlar olabilmesi bağlamındaki yaygın görüş birliğinde bulunabilir. Kurtuluş Savaşı, Türk halkının savaşarak ve egemenlik anlayışını değiştirerek, kendi kaderini tayin ettiği bir dönüm noktasıdır. Kurtuluş Savaşı’nın önemli özelliklerinden biri de halkın kadın ve erkek bireylerinin bütününe sürece dâhil olmasıdır. Kadınların, Milli Mücadelede üstlendikleri rol oldukça fazladır. Milli Mücadele kadının politik ve toplumsal görünürlüğüne gözle görülür biçimde artırmıştır (Bora, 2016). Dernekler, mitingler, basın aracılığıyla kadınlar kamusal alana dâhil olmuşlardır. Savaş kadınların kamusal alanda varlıklarını meşrulaştırmıştır. Savaş bir anlamda kadın simgesi de yaratmıştır. Zira Türkiye’de “*Anadolu Kadınlığı*” pek çok yönüyle önemli bir kimlik olarak değerlendirilmiştir. Atatürk, Anadolu kadınlığını bir konuşmasında şöyle tasvir eder: çalışkan, düşmana karşı mücadelede yer alan, aile içinde ocağını tütüren, çocuğuyla çift de süren cepheye mermi de taşıyan fedakâr, büyük ruhlu ve duygulu “*kadındır*” (Kurnaz, 1991). Dolayısıyla Türk kadınları, fedakârlıklarıyla simgeleşmiştir. Kurtuluş Savaşı tarihi, pek çok kadının kahramanlıklarından örnekler barındırmaktadır. Anadolu kadınlığı, Türk kadını, modern kadın, muhafazakâr kadın gibi, kadınlık tartışmaları Cumhuriyetin ilk yıllarında gündemde olan tartışmalar arasında yer almıştır. Modernleşmenin nasıl bir kadın yaratmayı hedeflediği ya da kadının konumunu nasıl etkileyeceği sıklıkla tartışılmıştır. Bu tartışmalar, Osmanlı Devleti’nde modernleşme tartışmaları içinde de sıklıkla yer almıştır. Örneğin Ziya Gökalp (2019), eski Türklerde kadınların hükümdar, kale muhafızı, vali olabildiğine dikkat çekmiş, hatta demokrasi ve feminizmin Türklerden doğduğunu iddia etmiştir. Türkçülüğün kadına eşitlikçi yaklaşımı ve bunu tarihle, Şamanizmle temellendirmesi, kadınların kamusal yaşama dâhil olabilmelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü özellikle 1912’de kurulan Türk Ocağı’ndaki toplantılara kadınların ve erkeklerin birlikte katılabilmesi (Kurnaz, 2011), Türk Yurdu Dergisi’nde kadınların eğitim hakkı, tek eşlilik, boşanma ve aile konularına yer verilmesi bu görüşü desteklemektedir (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, 10/05/2024). Kadınların kamusal alandaki yeri üzerine düşünceler, siyasal düzenlemeler konusunda da yol açıcı olmuştur. Osmanlı Devleti Dönemi’nde gerçekleştirilen Aile Nizamnamesi de Cumhuriyet Dönemi’nde devlet feminizmi biçiminde gerçekleşen hukuki düzenlemeler de esasında kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ve yeri hakkında sonuçlara sahiptir.

Cumhuriyetin ideal bir kadın anlayışı vardır. Bu kadın giyimi kuşamıyla, kültürel birikimiyle, eğitimiyle modern bir kadın olarak Osmanlı kadını aşan bir niteliğe sahiptir. Diğer yandan analık ve kadınlık vazifelerini de ihmal etmemesi gereken ve cumhuriyete karşı sorumlu olduğunun bilincinde olan bir kadındır. Bu nedenle Atatürk’ün konuşmalarında hem ocak tütüren yani evi yuva yapan hem sırtında çocuğuyla üretime katılan hem de savaşta bağımsızlık mücadelesi veren kadın, “*yüce*”

Anadolu kadınıdır. Tarihsel olarak incelendiğinde, kadının pek çok biçimde simgeleştiği görölmektedir. Özellikle ulus devlet biçiminde kurulan pek çok devletin, kadınla kurduğu çok boyutlu ilişkisi söz konusudur. Kadınlığa yönelik simgelerden biri “*toprak ana*” ifadesinden de bildiğimiz toprak ya da Milli Mücadelede, vatandır. Bu sembolün tesadüfi olarak ortaya çıkmaması ise önemli bir kavramla açıklanmaktadır. Berktaş’ın (2020) “*milli davanın dişilleştirilmesi*” olarak tarif ettiği bu analizde vatan, tecavüze uğramış namuslu, saf bir bakire kadını simgelerken; onu kurtaran, özgürleştiren ve devleti kuran milliyetçi hareket erkek kahramanla simgelenmektedir. Böylelikle yeni ulus devlet, ataerkilliği hem kadınlık metaforuyla hem de milli birlik ve düzenin istikrarı için modernleşme amacı biçiminde kurmaktadır (Berktaş, 2020). Bu nedenle yazara göre ulus devletin kuruluş sürecinde ataerkillik baskın bir unsurdur. Ulus devletleşme sürecinin kadınla kurduğu ilişkiyi Yuval-Davis ve Anthias (1989) kadınların etnik ve dini gruplara dâhil olmalarının beş ana yolu olarak řu şekilde ifade etmektedir:

- (1) Etnik kollektivitelerin üyelerinin biyolojik kaynakları olarak;
- (2) Etnik/ milli grupları birbirinden ayıran sınırları yeniden üreterek;
- (3) Kolektivitelerin ideolojik üretiminin merkezinde yer alan, faaliyeti ve kültürü aktaran kişiler olarak;
- (4) Etnik/milli farklılıkları belirleyen bir simge olarak;
- (5) Doğrudan milli ekonomik, siyasi ve askeri mücadelelere katılarak.

Yazarların yaptığı bu değerlendirme, Türkiye açısından da önemli görölebilir. Çünkü Türk kadınları hem bizzat savaşa katılan hem bu süreçte aktif rol üstlenen hem de ulusun anaları olarak simgeleşmiştir. Cumhuriyet modernleşmesinin siyasi ve kültürel aktarıcısı olarak da ele alınan Türk kadınları, kamusal alanda bütün bu simgeleri taşımışlarıdır. Kimi zaman daha eşitlikçi kimi zaman ise daha ataerkil kamusal tezahürler, kadınların kamusal alandaki konumu üzerinde belirleyici olmuştur. Yapılan yasal düzenlemelerin zamanlaması, dönemin meclis tartışmaları ve bu tartışmaların toplumsal tezahürü bu konudaki iddiaları destekler niteliktedir. Cumhuriyet, yüzyıllardır değerersizleştirilmiş, temel haklara eşit erişemeyen ve çoğunlukla özel alana sıkıştırılmış kadınlar için umut yaratmıştır. Cumhuriyet, Türk kadınlarına birey olma imkânı tanımıştır.

2. CUMHURİYET MODERNLEşMESİNİN KADINA YAKLAşIMI VE KAMUSAL ALAN

Kamusal alan-özel alan tartışması genelde cinsiyet rejimlerini tanımlamak, cinsiyetleri konumlandırmak amacıyla toplumsal cinsiyet çalışmalarında yer bulmaktadır. Kamusal alan ve özel alan karşılaştırması ve tanımlaması, siyaset felsefesinin ağdaş tartışmalarından biridir. Kadınların kamusal alandaki yeri ise tarihsel süreçte dışlanmışlıkla mücadele biçiminde gelişmiştir. Tarihsel süreç irdelendiğinde ilk kamusal alan-özel alan değerlendirmesini polis (kamusal) ve oikos (özel) ikiliğinde gözlemlenir. Kamusal alan yani polis özgür yurttaşları (mülk sahibi erkek), oikos yani özel alan ailenin yaşayışının temsilini içermekte ve kadınlar politik ve dinsel tartışmalardan, iletişimden ve zanaat alanından dışlanmıştır (Habermas, 2004). Ortaçağda kamusal-özel alan ayrımı net olmayan biçimde ayrışmış ve özel alan Hristiyanlıkla saygınlık kazanmışken; 17. yüzyılda kamusal alan hukuki düzenlemeye uygun olan, özel alan aile içi ilişkileri temsil ettiğinden müdahaleye kapalılıkla öne çıkmıştır (Ersöz, 2015). Rasyonalizmle simgelene Aydınlanma Dönemi’nde kadın bedenle, erkek akılla ilişkilendirilmiş ve kamusal-özel alan cinsiyet ekseninde değerlendirilirken; Sanayi Devrimi sonrasında kadınların aile içi emek, erkelerin ücretli işgücünü temsili bu ayrımı derinleştirmiştir (Sancar, 2009: 40-54). Kamusal alan ve özel alan arasındaki ilişkinin cinsiyetler açısından getirdiği şey; eşitizliğin görünmez kılındığıdır (akır, 2019). Bu ilişkide erkekler ve devlet, kamusal alanın esas karar vericileri konumunda olabilmektedir. Devletin kamusal iyiyi belirleyen tek kişi olması özellikle, devletin kurumsallaşması sürecinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak kamusal alan kuramsal olarak, eşit temsile olanak tanınmalıdır. Eşitlikçi bir kamusal alan kurgusunda ortak yarar devlet tarafından belirlenmek yerine; bireylerin kendi iradeleriyle gerçekleşmeli ve kamusal müzakere sonucunda ortaya çıkmalıdır (akır, 2019). Kamusal müzakerinin bir paydaşı olabilmenin koşullarından biri de eşit yurttaşlıktır. Yurttaşlık haklarına eşit erişim, kadınların bir çıkar grubu olarak kamusal karar mekanizmalarında yer alması ve özgürleştirici politikalarla gerçekleşebilir (Dietz, 1987). Aynı zamanda eğitim, çalışma, siyasi alanda yer alma, medeni ve temel haklara eşit erişim de kadınların kamusal alanın eşit paydaşı olmalarına katkı sağlayabilir. Ancak bugün de söz konusu

alanlarda kadınların temsiliyet oranı, erkeklerinkinden geridedir. Bu nedenle de kamusal ve özel alanın sınırlarının belirlenmesi, yeniden tanımlanması cinsiyet eşitliği için önemini korumaktadır.

Türkiye’de kadınların kamusal alanın eşit paydaşı olarak var olmalarındaki en büyük pay cumhuriyete aittir. Cumhuriyet kamusal alanı kendi eliyle kurmuş ve bu alan modernleşme pratiklerinin uygulama alanı olmuştur (Ersöz, 2015). Bu nedenle de cumhuriyet modernleşmesi, kadınlara kamusal alanı açmıştır. Cumhuriyet modernleşmesi aydınlanmacıdır ve kadının toplumsal konumunun değişmesi gerekliliğini yapılan reformlarla savunmuştur. Çağdaşlığın istediği özgür kişiliği savunan cumhuriyet için, insanlık onuruna yakışan bir yaşamı sürebilmenin yolu kadınların gelenek-görenek baskısından kurtulmasıydı (Gökberk, 2018). Bireyin özgür olabilmesi için içten gelen engelleri aşabilmesi yani cahillik, sabit fikirlilik gibi durumlardan sıyrılması gerektiğine inanan Cumhuriyet modernleşmesi, rasyonel özgürlük yaklaşımını benimsemektedir. Bu nedenle de cumhuriyet reformlarının rotası çağdaşlık; amacı çağdaş yurttaşın yetiştirilmesidir. Çağa uygunluk, siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve toplumsal politikaların tamamında gözetilen bir politik paradigmadır. Ancak bu süreç oldukça uzun soluklu ve karalılıkla yürütülen bir politik tutumla dönüştürücü bir etki yaratabilmektedir. Kadınların kamusal alanda daha görünür olmalarında, aktif bir rol üstlenebilmelerinde zaman zaman toplumsal muhalefet oluşsa da özellikle kaçgöçle mücadele kararlılıkla yürütülmüştür. Kadınlar eğitime, spora, sanata ve çalışma yaşamına dâhil olabildikçe; modernleşme süreci kadınların kamusal varlığını güçlendirmiştir.

Kadınların kamusal alana dâhil olma süreci üç biçimde gerçekleşmiştir. İlk olarak, II. Meşrutiyet’ten itibaren varlık gösteren kadın hareketinin, milli mücadeleye destek vermesidir. II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti’nde etkili bir kadın hareketi olduğu belirtilmelidir. Kadınlar hem basın aracılığıyla hem de dernekler aracılığıyla kamusal alana dâhil olabilmişlerdir. Osmanlı Kadın Hareketi incelendiğinde kadınların, kimsesiz kadın ve çocuklara yardım amaçlı yardım dernekleri kurdukları, eğitim yoluyla meslek edindirmeyi amaçlayan, kadınların kültürel gelişimlerini destekleyen, etnik grupların, siyasi partilerin ve feminist nitelikleriyle öne çıkan kadın derneklerinin var olduğu görülmektedir (Çakır, 2021). Kadın derneklerindeki bu çeşitlilik hem Milli Mücadelede hem de cumhuriyet reformlarının hayata geçirilmesinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti’nde Batı tipi eğitime erişebilen ya da erişemeyen pek çok kadın, Kurtuluş Savaşı’nda aktif rol almıştır. Toprak (2022), Kurtuluş Savaşı sonrasında toplumsal dönüşümün baş aktörünün kadın olduğunu, savaşın onu görünür kılarak özgürleştirdiğini dile getirmektedir. Dernekler, mitingler, yardımlaşma, basın ve silahlı mücadele biçimlerinde gerçekleşen bu süreç, kadınların kamusal alanda “*kendi rüşlerini ispatladıkları*” biçiminde değerlendirilebilir. Kadınların kamusal alana açılmasında cumhuriyetin payına dikkat çeken Toprak (2022), kadının en büyük kazanımının sokak olduğunu dile getirmekte ve bu sürecin 1908 sonrasında “*asrileşme*”, savaşla oluşan otorite boşluğunun kadın ve erkeğin kamusal alanda birlikteliğine imkân tanınması ve ulus devletleşmeyle “*tam eşitlik*” sağlanması biçiminde gerçekleşmesi üzerinden açıklar. Dolayısıyla kadınların, kamusal alanda yer edinebilmesi bir süreç biçiminde gerçekleşmiştir. Okul ve eğitim hakkının sonucunda ortaya çıkan çağdaş düşünce, savaşın ortaya çıkmasıyla kadınların Milli Mücadele’de yer almasına ve görünürlüklerine olanak tanımıştır. Sonrasında ise cumhuriyet yönetimi, devlet feminizmi uygulamalarıyla kadınların kamusal alanda kalıcılığını hedeflemiştir. Bu yüzden devlet feminizmi ikinci olarak, kadınları erkeklerle eşit sayan, modern yurttaşlık ilişkileri bağlamında hukuki bir statüyü kadınlara da kazandıran yasal düzenlemelerle kamusal alanı kadınlara açmıştır. Üçüncü olarak ise; modernleşmenin pratik alanı olan toplumsal, sosyal, ekonomik boyutları da içeren düzenlemeler, kadınların kamusal alanda varlığını güçlendirmiş, görünürlüğünü artırmıştır. Toplumsal değişim ve dönüşümün kadınlar konusunda en zorlayıcı alanı, cinsiyet kalıp yargıları, kadınların ikincil konumları ve gelenek-göreneklerin ataerkil değerleridir. Cumhuriyet; kaçgöçle, kız çocuklarının okula gönderilmemesi, erken evlendirilmesi, başlık parası alınması, erkeklerin çokeşliliği, kadınların mirasa erişememesi ve ataerkil yaşam biçimiyle mücadele etmiştir (Gökberk, 2018). Cumhuriyet kadınlar üzerindeki bu tahakkümün ortadan kaldırılabilmesi için reformları hayata geçirmiştir. Cumhuriyet tüm bireyler için bir kimliktir. Cumhuriyet aynı zamanda hem kadınlar hem de erkekler için, geçmişten farklı bir kimlik yaratmıştır. Kadınlar için bu kimliklerden biri muhafazakâr modernleşme bağlamında kadının aile içinde cefakâr ve fedakâr annelik rolü ve toplumsal yurttaşlık bilincine sahip modern kadınlıktır (Sancar, 2022). Dolayısıyla kadınlardan beklenen hem modernleşmenin parçası olmak hem yeni kuşaklar yetiştirmek hem de aile içi geleneksel rolleri sürdürmektir. Bu yönüyle Türk modernleşmesinin kadına ilişkin

tutumunun çok boyutlu olduğu görülmelidir. Bu dönemde özellikle laiklik ekseninde gerçekleşen düzenlemeler, kadınlar arasında eşit sonuçlar doğurmasa da kadın hakları üzerinde ilerici ve özgürleştirici etkiye sahip olmuşlardır (Kandiyoti, 1987).

3. YURTTAŞLIK EKSENİNDE KAMUSAL ALANIN KADINA AÇILMASI

Ulus devletin yurttaşlık yaklaşımı, kamusal alanın şekillenmesinde etkilidir. Kamusal alan ilk modern anayasalarla, hak ve özgürlüklerin toplumu, kamusal alana dönüştürüp kamu otoritesini birkaç işlevle sınırladığı bir otoriteyi temsil etmektedir (Habermas, 2004). Kadınların kamusal alanda eşit temsiline ilk şartı ise, eşit yurttaşlıktır. Birinci kuşak feminist hareketin özellikle üzerinde durduğu başlıklardan biri eşit vatandaşlığın, eşitizliği ortadan kaldıracadıydı. Ancak tarihsel süreçte sadece eşit vatandaşlığın değil; kaynaklara eşit erişimin de siyasal alanda eşit temsiline de bölüşümde eşitliğin de bir bütün olarak ele alınması gerekliliği yaygın olarak kabul görmüştür. Kamusal alanda kadınların eşit paydaş olabilmesinde yurttaşlık ve siyasal katılımın artırılması hala önemli başlıklardan biridir. Kuramsal açıdan ele alındığında üç model çerçevesinde kadınların siyasal katılımının gerçekleşebileceği ve kamusal alanda daha görünür olabileceği savunulmuştur. Buna göre; eşit teknik fırsatların sağlandığı (kampanya masrafı karşılama gibi) meritokratik model, kota uygulamalarıyla bilinen olumlu eylem modeli ve politikanın kadınlara uydurulması gerektiğini savunan radikal modeldir (parlamentoda ocuk bakım ünitelerinin olması gibi) (akır, 2019). Bu uygulamalarla kadınlar siyasal olarak daha fazla temsil edilebilecek, karar verme sürecinde daha fazla rol üstlenebilecek ve kamusal alanı şekillendirebilecektir.

Kadınların zel alandan kamusal alana dahil olmaları řu şekilde gerçekleşmektedir: kamusal alanın ortak varlığı olarak ulusla belli bir bütünleşme ve uyumlaştırma süreciyle ve vatandaşlıkla (Ykselbaba, 2017). Bu bağlamda kadın, ulus devletleşme sürecinde üstlendiği rollerle ve bu sürecin sonucunda gerçekleşen yurttaşlık hakkıyla kamusal alanın paydaşı olabilmektedir. Türkiye açısından kamusal alan tartışması da benzer biçimde gerçekleşmiştir. Hem Kurtuluş Savaşı hem de cumhuriyet reformları Türk kadınlarının kamusal alanda yer alabilmesinde etkiye sahiptir. Cumhuriyetin kuruluş ve kurumsallaşma sürecinde kamusal alan çözümlenmeleri, kadınlar açısından erkeklerle birlikte katılım gösterebildikleri sosyal ve toplumsal alanı işaret etmektedir. Ancak bu alan ulus devlet yurttaşlığı bağlamında ele alındığında ikili bir yaklaşımla incelenmesi gereklidir. Birincisi st başlıklarda ifade edildiği gibi “*milli mücadelenin dışilleşmesi*” bağlamında, milli mücadele sona erdikten sonra da kadınların ikincil konularının yurttaşlık ilişkileri bağlamında sürdürülmesidir. Kadınların kamusal alanın eşit paydaşı olmalarına olumlu katkı sağlayan gelişmelerden biri Osmanlı Kadın Hareketi’dir. Kurtuluş Savaşı sürecinde gerçekleşen işgallere karşı yapılan mitinglerde hem kadın cemiyetleri hem de kadın öğrenciler oldukça etkilidir. Hem mitinglerde hem de cephede rol üstlenen Halide Edip’in konuşmasında “... *Hiç korkmayacaksınız hanımlar, Türkler, Müslümanlar! Silah ile alışmazsanız Hak ve Allah sizinledir. Dünyada millet sınıfına layık olduğumuzu erkek, kadın hatta ihtiyaç ve çocuklarımıza kadar ispat ettik*” sözlerine yer vermekte; Üsküdar Mitinginde Sabahat Hanım, İzmir Mitinginde Naciye Hanım, Bakırköy’de Reşide Hanım, Kadıköy’de Hayriye Melek Hanım gibi pek çok kadın mitinglerde doğrudan rol üstlenmiş, konuşmacı olmuş ve kamusal alanın paydaşı olduğunu göstermiştir (zdemir, 2021). Kamusal alanı erkeklerle birlikte paylaşan kadınlar, bu sürecin bir parçası olduklarına dikkat çekmiştir. Bu değerlendirmenin en somut örneklerinden biri, 20 Mayıs 1919 tarihinde Asri Kadınlar Cemiyeti yesi Sabahat Hanım’ın konuşmasındadır (Kurnaz, 1996):

“...*hayatımıza zehirli turnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha lme yaklaştıran bu kahredici kuvvetler karşısında, yine bu skt ve tevekkülle mi yaşayacağız? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en nde olacağız ve medeniyete riylar söyleyen varlıklara her zaman lnetler biz kadınlar bu hak cihadında en nde olacağız ve medeniyete riylar söyleyen varlıklara her zaman lnetler...*”

Kadınların işgal karşısındaki edilgen olmayan tutumu, mücadelede de birlikteliğe meşruiyet kazandırmıştır. Mitingler, yazılar ve cemiyetler aracılığıyla kadınlar sürecin aktörlerinden biridir ve kamusal alanda daha görünürdür. Milli mücadeleye Kara Fatma gibi asker olarak destek veren kadınların yanında Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti gibi cemiyetler içinde örgütlenen, ğretmen olarak Anadolu’nun ücra köylerinde Milli Mücadeleyi anlatan, savaş yaralarının sarılması,

ihtiyaçların ve bakım hizmetlerinin sağlanmasında rol üstlenen kadınlar (İçli, 1992), hem Milli Mücadele'nin hem de Cumhuriyet'in eşit paydaşlarıdır. Cumhuriyet, kadınların savaş sonrası tekrar kabuğuna çekilmesini değil; eşit yurttaşlar olarak Cumhuriyetin hedeflerine katkı sunmasını beklemiştir.

Ulus devlet yurttaşlığı bağlamında değerlendirebileceğimiz önemli gelişmelerden biri, nüfus verilerinin tespiti ve devletin kurumsallaşma sürecindeki modernleşmeye uyumlu hale getirilmiş tasnifidir. Reayadan halka, halktan yurttaşa dönüşümün resmi bilgisi ve Türkiye'nin ulus devlet olduğunun ispatı bu nüfus sayımı ile gözlemlenebilir. Savaş ve mübadele sonrasında 1927 yılında Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayımdan bir yıl önce İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmuş, kurum müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquar'ın getirilmiş (Tamer & Çavlin, 2007) ve Avrupa ile uyumlu veri toplama ve istatistikleştirme gerçekleşmiştir. Türkiye'nin nüfusunun bilinebilir olması sadece niceliksel verilerin tespiti açısından önemli değildir. Aksine nüfusun bütününe sayılması herkesin eşit vatandaş olduğunu, Türkiye'nin nüfusuyla güçlü, etnik yapısıyla homojen bir görünüme sahip olduğunu ve modernleşme yolunda Batıyla paralel bir yolda ilerlediğini göstermektedir (Tamer & Çavlin, 2007). Çünkü 13.648.270 kişi olan nüfusun 255.242 kişisi din, dil ve kimlik açısından farklı olarak tanımlanmıştır (Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1935). Dolayısıyla Türkiye, hem bilimsel sınıflandırma ve istatistik yöntemlerini kullanarak veriler oluşturmasıyla hem de yapılan sayım sonucunda modern bir ulus devlet olduğunu bilimsel olarak kanıtlamıştır. Nüfus sayımında herkesin sayılması, yurttaşlık ilişkisinin zeminini oluşturmuştur. 1927 yılındaki nüfus sayımının ardından 4 Haziran 1928 tarihinde 312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu çıkarılmıştır (R.G 1928, No: 312). Bu durum devlet ve birey arasındaki ilişkiyi hukuki bir zemine taşımıştır. Vatandaşlığın hukuki tanımlanmasında cinsiyetler arasında eşitsiz bir ilişki söz konusu değildir. Türk kadını hem sayılmış hem de vatandaş olarak tanımlanmıştır.

4. YENİ HUKUKİ DÜZENLEMELER VE KAMUSAL ALANIN KADINLARA AÇILMASI

Cumhuriyetin kurulmasıyla aydınlanmacı, batı taklitçiliğini aşan, bütünlüklü, devrimci ve çok yönlü reformlar hukukla temellendirilmiştir. Cumhuriyetle hukuk bütün sosyal değişme hareketinin güvencesi ve bir sosyal mühendislik aracı olmuştur (Yazıcı ve Yazıcı, 2023). Hukuki düzenlemeler, geçmişle bağı koparan ve laik ilkelere göre işleyen ilerici bir misyona sahiptir. Hukukun laik temelde kurgulanması, toplumsal yaşam için de belirleyici olmuştur. Hukuk, modernleşmenin en temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu durum kadınların hukuksal açıdan eşitliğini sağladığı için önem taşımaktadır. Çünkü eşit vatandaşlık, kamusal yaşamda eşit temsili güçlendiren bir etkiye sahiptir. Bu dönemde hızlı bir hukuk yaratma sürecine başlayan Türkiye, 1926 yılında İsviçre Medeni ve Borçlar Kanunu'nu, İtalya Ceza Kanunu'nu, Almanya Ticaret Kanunu'nu, Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu'nu, 1929 yılında Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu ve İcra İflas Kanunu'nu ulusallaştırma tekniğiyle iç hukuka uyarlamıştır (Bozkurt, 1991). Yurttaşlar, yeni hukuki düzenlemelerle kamusal alanda güvenli bir biçimde yer alabilmiştir. Bu durum kadınlar açısından, devlet feminizminin en önemli göstergelerinden biri olarak ele alınabilir. Kadınların kamusal alanda varlığını güçlendiren en önemli düzenleme ise; İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanan 743 Sayılı ve 1926 tarihli Medeni Kanun'dur. Medeni Kanun'la kadınlar; kişilik haklarında eşitlik, asgari evlilik yaşı (18) uygulaması, tek eşlilik, resmi evlilik, eşit boşanma, velayet, mülkiyet ve miras hakkına erişmişlerdir. Bu süreçte 3038 sayılı yasa ile resmi evlilikten önce dini nikâh yapılmasına ilişkin cezalar genişletilmiştir (Koçak, 2019). Türk kadınları ilk kez toplumsal yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmişlerdir. Çağa uygunluk hem kadınlar hem de erkekler için ortak bir payda biçiminde tezahür etmiştir. Medeni Kanun'la aile kurumu devlet güvencesine alınmış, çocuklar çağdaş değerlerle yetiştirilmeye başlanmış ve kadınlar kendilerini ifade etme olanağına sahip olabilmişleridir (Ertan, 1999: 757). Medeni Kanun'un bir özelliği de hâkime geniş takdir yetkisi tanıyarak, ülkenin koşullarına uygun karar verme şansı ve sorumluluğu yüklemesidir (Bozkurt, 1991). Dolayısıyla hâkimler bu süreçte toplumun yeni kurallara uyumlulaştırılmasında da paya sahip olabilmişlerdir.

Nüfus sayımı ve vatandaşlık kanununun ardından 1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu ile de devlet ve birey arasında kurulan ilişki güçlendirilmiştir. Hukuki olarak kişi, adı ve soyadıyla temel hakların ve özgürlüklerin muhatabıdır. Diğer yandan bu düzenleme devlet-birey ilişkilerini daha çağdaş bir konuma kavuşturmuş ve yasanın yurttaşların ulusal bir benlik kazanmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür (Ertan, 2000: 268). Resmi işlerde karışıklık olmasını da engelleyen bu yasa,

özellikle lakapların da kullanılmamasıyla bireyler arasında eşitsizlik yaratan hitap biçimlerini de ortadan kaldırmıştır. Hukuk önünde eşitlik vatandaşlık, Soyadı Kanunu ve lakapların kullanımının kaldırılmasıyla fiilen de sağlanmıştır. Kadın ve erkek arasındaki ilişkinin yasa önünde temel hak ve özgürlüklere eşit erişimle sağlanması, kadınlar açısından önemli bir gelişmedir. Ancak yasalar, dönem itibariyle cinsiyet eşitliği perspektifiyle ele alınamadı. Bu nedenle Soyadı Kanunu'nda, kadınların ailenin soyadını alacağı hükme bağlanmıştır. Soyadı Kanunu'nun 1934 yılındaki ilk haline göre, yasanın 4. Maddesi “ *Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir*” hükmünü içermektedir. Ailenin soyadı da yine erkeğin soyadı olarak Medeni Kanun'da da belirtilmiştir. Ancak Türkiye'de evli kadınlar 2011 yılından itibaren hem kendi hem de eşlerinin soyadlarını birlikte kullanabilmekte; 2023 yılından itibaren de kendi soyadlarını kullanabilmektedir.

4.1. Siyasal Haklar ve Kamusal Alanın Kadına Açılması

Siyasal alanda kadınların varlık mücadelesi birinci kuşak feminist hareketin en önemli mücadelesidir. II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'nde kadınların taleplerinden biri siyasal haklara ilişkindir. Kadınların siyasal alana dâhil olmalarında Milli Mücadele'nin önemli bir etkisi söz konusudur. Kadınların kurdukları dernekler aracılığıyla topluma faydalarını ispatladıklarını ve bunun sonucunda da tanınma ve hak taleplerinin oluştuğunu dile getiren Sancar (2022), kadınların neden 1924'te değil de 1934'te siyasal haklara erişebildiği sorusunu sormaktadır. Türkiye'de kadınlar, siyasal haklara diğer ülkelerden önce erişebilmişlerdir. Bu süreç bir mücadelenin sonucudur. Kadınların siyasal haklara neden geç erişebildiğiyle ilgili iki farklı bakış açısı söz konusudur. Bu bakış açılarından birincisi 1923 ve 1924 yıllarında kadınların seçme ve seçilme hakkı gündeme getirilse de henüz koşulların olgunlaşmamış olması dolayısıyla hayata geçirilemediği üzerinedir (Kurnaz, 1991). Diğer bakış açısı ise Türk modernleşmesinin erilliği ile açıklanmaktadır. Buna göre, kadınların siyasal haklara ilk yıllarda erişememesinin nedenleri “*kadınların yeterince olgunluğa kavuşmamış olması*” üzerindeki siyasi görüş birliği ve kadınların medeni haklara erişiminin yeterli olduğudur (Sancar, 2022). Yani ya koşullar olgunlaşmadığı ya kadınlar olgunlaşmadığı ya da medeni haklara erişmek yeterli olduğundan, kadınlar siyasi haklara 1924'te değil; 1934'te kavuşabilmişlerdir.

Kadınların siyasal hayata katılımı konusu 1923 yılında seçim kanunu düzenlemesinde dile getirilmiştir. Yasa görüşmelerinde Tunalı Hilmi Bey, kadınların oy kullanma hakkını gündeme getirirse de çok büyük tepkiler gösterilmiş ve seçim yasasında her 20 bin erkek için 1 milletvekili seçilmesi kararı verilmiştir (Çavdar, 2013). 1924 Anayasası'nın 10. Maddesinde “*On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir*” ve 11. Maddesinde “*30 yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihab edilme hakkını haizdir*” biçiminde yer alarak siyasal hakka sahip olmada erkek olma şartı aranmıştır. Türkiye'nin ilk feminist kadınlarından Nezihe Muhiddin siyasal haklar açısından önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Nezihe Muhiddin'in öncülüğünde 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası kurularak, siyasal talepler konusunda kararlı bir duruş sergilense de, “*resmi makamlarca uygun bulunmadığından*” fırka derneğe dönüştü ve Türk Kadınlar Birliği (TKB) ismini aldı (Bora: 2016). Dernek, parti ve dergi (Kadın Yolu) aracılığıyla kadınların siyasal hak taleplerini ileten TKB, 1925 yılında sivil itaatsizlik örneği göstererek Nezihe Muhiddin ve Halide Edip Adıvar'ı milletvekili adayı gösterdi, 1927'de kadınlara eşit siyasi hak talepleri dernek tüzüğüne konuldu ama aynı yıl yolsuzlukla suçlanarak dernekten ihraç edildi (Bora, 2016). Bu durum çok önemli birkaç alan barındırmaktadır. Her şeyden önce kadınlar siyasal hak taleplerini ısrarla savunmaktadır. İkinci olarak kadınlar, hukuksal olarak siyasal haklar tanınmasa da milletvekili adayı gösterme cesaretine sahiptirler. Son olarak ise; siyasal alanın yeniden şekillendiği yıllarda, kadın hareketi öncülüğünü yapan Muhiddin'in bir biçimde tasfiye edilmesidir. Zira bu dönem devletin inşaa sürecidir. Bu dönemde kadınlara siyasal alanın kapalı olduğunun göstergelerinden biri de TBMM'de gerçekleşen görüşmelerden birinde bulunabilir. 1927 yılında Türk Kadınlar Birliği'nin siyasi hak talepleri, askerlik ödevi ile ilgili görüşmelerde gündeme gelmiş ancak; “*...kadınlar Türk vataniyle bu kadar ilgiliyseler, önce askerlik yaparlar...*” biçiminde bir tutum izlenerek; vatandaş olabilmek için vatani müdafaa edebilme şartı aranmış ve kadınların siyasal temsili engellenmiştir (Yıldız, 2015).

Kadınlar 20 Mart 1930 yılında belediye seçimlerinde; 1933'te Köy Kanunu değişikliğiyle muhtarlık seçimlerinde ve 5Aralık 1934'te de genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına yani siyasal haklara erişmişlerdir. Seçim Yasası'nda yapılan değişiklikle milletvekili sayısı 370'e çıkarılmış, seçimin iki türlü olacağına karar verilmiştir. 1934 genel seçimlerinde kadın vekillerin ¼'nün ilim-

irfanıyla tanınan münevver kadınlardan; ¾'nün de Milli Mücadele'ye destek veren köylü kadınlardan oluşacağı kararına varılmıştır (Sancar, 2022). Böylelikle 1935 yılında TBMM'de 18 kadın yer alabilmiştir (Özdemir, 2014). Kadınların siyasal haklara kavuşması, Türk modernleşmesi açısından tamamlayıcı ve Aydınlanmacı bir nitelik taşımaktadır. Kadınların siyasal haklara erişiminin zamanlaması konusunda literatürde kabul gören üç görüş söz konusudur. Bunlardan ilki dünyada yükselen faşizme karşı Türkiye'nin demokratikleşme yolunda olduğunun gösterilmesi; ikincisi Kemalist reform sürecinin devamlılığının bir sonucu olması; üçüncüsü ise parti-devlet bütünleşmesi çerçevesinde kadınların ulusal siyasete dâhil edilmesidir (Özer, 2013). Hangi açıdan ele alınırsa alınsın liberal feminist talepler ekseninde, siyasal hakka erişim önemli bir vatandaşlık hakkıdır. Genel ve eşit oy hakkı ekseninde demokratikleşme sürecine prosedürel olarak katkı sunmaktadır. Diğer yandan gecikmeli de kamusal kararların alınma sürecinde kadınların rol alabilmesinin yolunu açmış, kadınlara kamusal alanda eşit katılım imkânı sağlamıştır.

5. TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KAMUSAL ALANDA CUMHURİYET KADINI

Kadınların kamusal alanda varlık göstermeleri, modernleşme pratikleri bağlamında toplumsal alanda gerçekleşmiştir. Cumhuriyetçi modernistler için kadının statüsünü iyileştirmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini geleneğe bakmaksızın resmileştirmek anlamına geliyordu (Arat, 2000). Hukuksal düzenlemelerle ve yurttaşlık statüsüyle prosedürel olarak eşit olan kadınlar, diğer düzenleyici reformlarla kamusal alanın eşit paydaşı olabilmişlerdir. Kadınların sosyal ve toplumsal alandaki konumunun değişmesinde Cumhuriyet reformları başat öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nde hem geleneksel hem dini gerekçelerle kamusal yaşamın parçası olamayan kadınları görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde kadınlar sokaklarda erkeklerin yanında değil arkasında yer almakta, ortak toplantılara katılamamakta, Müslüman olan kadınların, tiyatrodaki kadın rollerini oynamasına izin verilmemekte, sinema ve tiyatrolar kadınlara sonradan açılrsa da paravan, perde vb. araçlarla erkek ve kadının aynı sosyal ortamı paylaşmaları engellenmekte, toplu taşımalarında kadınlar haremlik adı verilen ayrı bölmelerde seyahat edebilmekteydiler (Koçak, 2009). Bu nedenle kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasının yanında toplumsal yaşamda da eşitliğin teşviki devrimcidir. Osmanlı modernleşmesi sürecinde, kadınların toplumsal yaşamın dışında kaldıkları için modernleşemedikleri çeşitli gazetelerde yer almıştır. Osmanlı'da Kadınlığın Durumu kitabının yazarı Selahaddin Asım, kadınların dinin tahakkümünde olduklarına, İslamiyet öncesi Türk toplumlarındaki kadının konumuna dikkat çekmiş ve kadınların tam ve bağımsız birey olması için medeniyetin gelişimine katılması gerekliliğini savunmuştur (Kenevir, 2019). Ahmet Ağaoğlu ise dinin kadını tahakküm altına almadığını savunmakla birlikte; özellikle çok eşliliğin evlilik dengesini, çocukların ruhsal durumunu bozduğunu ve kadınların konumunu zayıflattığını dile getirmekte ve aile kurumunun eşit hak ve sorumluluklar içermesi gerekliliğini dile getirmektedir (Mert, 2006). Dönemin dergilerinde de kadınların durumları değerlendirilmiştir. Kadınların toplumsal yaşama katılımını önemseyen ve ilk sayısı Selanik'te çıkan Kadın Dergisi, kadınların eğitim hakkına erişimini dile getirirken (Kurt, 2015); feminist bir perspektifle yazılar yayınlayan Kadınlar Dünyası da kadınların eğitim ve toplumsal yaşama katılım hakkını savunmuş; kadınların giyimine sınır getiren yasaklara karşı çıkmıştır (Sancar, 2022). Osmanlı modernleşmesinin yarattığı bu alan, kadınların toplumsal konumları, aile içi rolleri, sorumlulukları ve haklara hangi ölçüde sahip olabileceklerine ilişkin çeşitli değerlendirmelere yol açmıştır. Kadınların toplumsal yaşamdaki yerleri kimi zaman İslami kimi zaman Türkçü eğilimlerle kimi zaman da Batılı eğilimlerle değerlendirilmiştir. Cumhuriyetle birlikte ise kadınlar için önce duraklayan sonra haklar açısından eşitlenen bir dönem söz konusudur. Bu durumun temel nedeni ise tüm kadınlar için geçmişten bugüne uzanan kadının aile içi rollerine ve analığın kutsallığına ve aileye yüklenen anlamda bulunabilecektir. Cumhuriyet gecikmeli de olsa kadınların toplumsal konumu için büyük bir çaba göstermiştir. Toplumsal yaşamın ataerkil eğilimine rağmen ısrarla reformlardan vazgeçilmemesi, kamusal alanda kadınların varlık göstermelerini kolaylaştırmıştır. Cumhuriyetin kadınlar konusundaki tutumuna yönelik eleştiriler de söz konusudur. Bu eleştirilerden en önemlisi bu dönemde yaratılan yeni kadın tipidir. Cumhuriyet çağdaş ancak aile içi geleneksel rolleri de yerine getiren bir kadın imajı yaratmıştır. Kadın ve erkek ulus devletleşme ve modernleşme sürecinde “*ideal yurttaş*” bağlamında ele alınmıştır. Burada eleştirilen kadın tipi erkek otoritesini sorgulamayan, kendisini erkek otoritesine kabul ettirmiş, kamusal alanda cinsiyetsizleşmiş kadındır (Tokuroğlu, 2004). Bu durum feminist kadın hareketinin de durmasına neden olan güçlü bir bakış açısı yaratmıştır. Çünkü özellikle kadınların

haklara erişebilmesi cumhuriyetin bir sonucu olarak görölmüş ve o dönemde feminist kadın hareketi güçlenememiştir (Bora, 2016).

Cumhuriyetle birlikte gerçekleşen hukuki düzenlemelerin yanında toplumsal yaşamın modernleşmesi de kadınların kamusal alana çıkışına olanak tanımıştır. 1925 şapka ve Kılık Kıyafet Kanunu kamusal alanının modernizasyonunda örneklerden biridir. Modernleşmenin, bütünlüklü bir süreç olarak değerlendirildiğini gösteren bu düzenleme; kıyafetler aracılığıyla da modernleşme amacının içselleştirilmesini hedeflemektedir. 2596 Sayılı Bazı Kıyafetlerin Giyilemeyeceğine İlişkin Yasa ile dini kıyafetlerin dini ayin ve törenlerde giyilebileceği 1934 yılında yasalaşmıştır. Kadınlar hakkında özellikle yasal bir düzenleme söz konusu olmasa da modern giyimın teşvik edildiği bilinmektedir. Atatürk kadınların giyimlerinde aşırıya kaılmamasını ancak kadınların kıyafetinden ziyade bilim yolunda ilerlemesinin önemini vurgulamıştır (Arığ, 2006). Kadınların giyimlerindeki çarşaf ve pee gibi kıyafetlerin geri kalmışlığı simgelediği, kadınların hem fikren hem de görünüş olarak medeni olmaları gerektiği, iffetin kıyafette değil öz benlikte olduğu yönünde konuşmalar dönemin önemli görüşlerini yansıtmaktadır (Sarısaman, 1998). Sosyal olarak erkeklerle aynı ortamda bulunmayan veya kendilerini gizleyen kadınların olması, bu alanda reform yapılmasını gerekli kılmıştır. Atatürk, kadın ve erkeğin toplumu birlikte oluşturduğunu, toplumun kadın ve erkeklerle birlikte aynı amaca yürümesi gerektiğini dile getirmekte ve bu durumu “...mümkün müdür bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere çıksın...” şeklinde ifade etmektedir (Ertuğrul, 1991). Bu dönemde kadınların kamusal alanla ilişkisi, kadınların özgürleşmesi olarak da değerlendirilebilir. Özellikle bir devlet politikası olarak değerlendirebileceğimiz kadınların özgürleşmesi üzerine meşru söylem, kültürel bir milliyetçilikle yerli bir model olarak değerlendirilebilir (Kandiyoti, 1991). Bu yönüyle aslında medeni haklara, siyasal haklara ve kamusal alanda görünürlüğe sahip olabilen kadınlar özgürleşmiş kabul edilmektedir. Cumhuriyet döneminin pozitivist ve rasyonalist yaklaşımı da bu bakış açısını desteklemektedir. Binnaz Toprak da Kandiyoti’ye benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu dönemin analizinde Osmanlı Devleti’nde dinin, kadınların kamusal alanda yer almasının önünde de bir engel olarak varlık gösterdiği ve cumhuriyet reformlarının bu bağlamda kadınları özgürleştirdiği düşünölmüştür (Toprak, 2005). Ancak üst üste gerçekleştirilen reform süreci hükümetler nezdinde devamlılık göstermemiştir. Diğer yandan kadınların özgürleştirilmesinin kadın kimliğinin gelişmesi için değil var olan cumhuriyetçi ataerkiliğe kastkı sunacak eğitim ve donanıma sahip iyi bir eř, anne yetiştirmek amacını taşıdığı iddiaları da söz konusudur (Arat, 1998). Bu görüşü destekleyen Kadioğlu (1998) bu dönemde kadınların milli bir simgeye dönüştüğünü ve kadınlara ulusu eğitmek, yurtsever yurttaşlar ve gelenek bekçileri olmak gibi görevler yüklendiğini savunur. Cumhuriyetin ilk yıllarında kamusal alanın kadınlara açıldığını ve kamusal alanın kadınları özgürleştirdiğini belirten Arat (2000), kamusal alanın modernleştirilmesinde devletin kiskanılıkla bu yetkiyi kullandığını ve özel alanda ataerkil normları uygulamaya devam ettiğini belirtir. Yazarın iddiaları, kadınların aile içi rolleri ve anneliğin kutsallığı ekseninde haklılığa sahiptir. Zira çalışmada da belirtildiği gibi ailenin reisi 1990’lara kadar erkektir. Buna rağmen kadınların özgürleştirilmesi ekseninde kurulan kamusal alan özömlenmeleri, ilerici yönüyle ve özgün değerleriyle güçlü bir perspektif sunar. Kamusal alan değerlendirmeleri için cumhuriyetin dönüştüşdüğü iki alan özellikle öne çıkmaktadır: eğitim ve çalışma yaşamı.

6. CUMHURİYET VE KADINLARIN EğİTİM VE OKULLAşMA SÜRECİ

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi arasındaki paradigma farklılığını gözlemleyebildiğimiz alanlardan biri eğitimidir. Osmanlı Devleti’nde bilimsel ve daha donanımlı eğitim hakkı sınırlı bir kesime tanınmıştır. Dinsel eğitim veren sıbyan mektebi ve medreseler Müslüman çocukları için eğitim verirken; devşirme yoluyla bürokrasiyi oluşturacak olan çocuklar enderunda eğitim almaktaydı. Eğitim topluma yayılmış bir hizmet olmadığı gibi, dinsel niteliği baskın, din farklılığına göre değişebilen ve cinsiyetlere ayrıştırılmış bir biçimde sürdürölmüyordu. Osmanlı modernleşmesiyle birlikte askeri nitelikli ve erkekler için oluşturulmuş yeni okullar açılmıştır. Osmanlı modernleşmesiyle birlikte kız öğrencilere yönelik de çeşitli düzenlemelerin yapılmaya başlamış ve yeni okullar açılmıştır. Osmanlı Devleti’nde 1842’de Askeri Tıbbiye’ye bağlı Ebelik Okulu, 1869’da Kız Sanat Okulu (İnas Sanayi Mektebi), Kız Öğretmen Okulu (Darülmuaallimat) ise 1870 yılında açılmasına rağmen bu okulda yetişen kadın öğretmenler sadece kız çocuklarına öğretmenlik yapabilecekti (Erdem, 2015). 1869 yılındaki eğitim düzenlenmesiyle, kız çocukları için 6-

10 yaş arasında (ağırlıklı dini eğitim, yazma, tarih, coğrafya, ahlak, biçki-dikiş müfredatına sahip) ilkokul zorunluluğu kabul edilmiş, ev işlerine yardımcı olacak seviyede matematik eğitimi verilen kız rüştiyeleri açılmıştır (Somel, 2000). İlk kız idadisi 1911’de açılmıştır (Erdem, 2015). Eğitimin bilimsel olmayan, karma olmayan ve ev hayatını düzenleme fonksiyonuna sahip niteliği Osmanlı Devleti’nde kadınların özel alandaki konumunu belirginleştirmiştir. Kadın öğretmen okulları ve ebelik okulu, kadınların toplumsal yaşamda hangi meslekleri yapabileceğinin de belirlemiştir. Bu okullarda yetişen ve kadın hareketlerine önderlik eden kadınlar olmuştur. Halide Edip Adivar kadınların eğitildikleri takdirde yeteneklerini geliştirebileceğini ve ailenin yetiştirilebileceğini savunmuş; Cumhuriyet modernleşmesinde Nezihe Muhiddin de eğitimin toplumsal ahenk ve cumhuriyet reformlarında başarı için önemine vurgu yapmıştır (Koyuncu Lorosdağı, 2020). Dolayısıyla kadınların eğitim hakkı yeni bir talep değildir ancak cumhuriyet bu talebi eşit gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyetle gerçekleşen eğitim reformunun en belirgin özelliği bilimsel ve eşitlikçi oluşudur. Eğitim kadınların kamusal alanda var olmalarının koşullarından biridir. Türk modernleşmesinde aydınlanmanın taşıyıcısı eğitim olarak değerlendirilmiştir. Eğitim Atatürk için, Cumhuriyet’in anlaşılması demektir. 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi’nin açılışında Atatürk’ün konuşması eğitimin amaçları açısından da yol göstericidir. Atatürk, bu okulun açılmasının amacının sadece uzman ve bilim insanı yetiştirmek olmadığını; devrim hukukunu yorumlayan, uygulayan ve yayan hukukçuları tüm yurda yerleştirmek ve halkın yaşam koşullarına alışmasını sağlamak olduğunu dile getirmiştir (Cihan, 2011). Bu yönüyle eğitim, cumhuriyetin anlaşılmasını ve içselleştirilmesini sağlayan bir niteliğe sahipti. Çünkü ancak bu şekilde devrimler, toplumsallaşabilirdi. 9 Mayıs 1920’de Eğitim Bakanı Rıza Nur eğitimin yaşam, ilerleme, karakter kazanma, düşünce ve bilinç yaratma aracı olduğunu TBMM’de dile getirmiştir (Dönmez, 2011).

Eğitim alanında cumhuriyetin sağladığı önemli düzenlemelerden biri 3 Kasım 1928 Harf Devrimi’dir. Harf Devrimi’nin yapılmasının temel gerekçelerinden biri daha kolay ve basit bir alfabeyle okuma yazmayı kolaylaştırmak, yaymak ve Türk kültürünün millileştirilmesi ve gelişmesini sağlamaktır (Tongul, 2004). Devletin yeni kimliğinin bir parçası da olarak ele alabileceğimiz bu devrim, dil üzerindeki Arap etkisinin kırılması anlamına da gelmekteydi. Aynı zamanda ulus devlet anlayışının da tamamlayıcı bir unsuruydu. Atatürk için yeni alfabeyle geçiş, çağdaşlaşma açısından önemli bir unsurdur. Çünkü Atatürk bizzat sürece müdahil olmanın yanında, yurt gezileriyle bu devrimin tanıtımını ve öğretimini de üstlenmiştir. Dönmez (2011), Harf Devrimi’nin cumhuriyetin teminatı olduğunu çünkü eğitim yoluyla inkılapların yaşatabilecek, benimseyecek kitlelere ihtiyaç duyulduğunu ve bu devrimin de bu işlevi gördüğünü savunmaktadır. Cumhuriyetin eğitim alanında sağladığı önemli düzenlemelerden biri eğitimin laikleşmesidir. Hilafetin kaldırılmasından sonra 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve medrese-mektep ikiliğine son verilmiştir. Eğitimin bilimsel ve laik temele dayandırıldığı bu düzenleme ile aynı gün gerçekleşen Halifelik’in ve Şer’iye Evkaf Vekaletinin kaldırılması, eskiden köklü bir kopuşu yansıtmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla öğretim birleştirilerek Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış; din dersi 1927’de ortaokulların 1930’da ilkokulların müfredatından kaldırılmış, din eğitimi için Darülfunun’da İlahiyat Fakültesi açılmış ve karma eğitime geçilmiştir (Öztürk, 2014). Eğitim alanında yapılan reformlarla birlikte okullaşma oranı, okul oranı, öğretmen ve öğrenci sayısı artmıştır. Cumhuriyet ilan edildiğinde her 5 çocuktan 1’i okula devam ederken; 1938’de ilköğretimde öğrenci sayısı %224; ortaokullarda % 12,5; liselerde % 17; üniversitelerde % 362 artmıştır (Öztürk, 2023). Bütün bu gelişmelerle birlikte kız çocuklarının eğitim hakkı anayasal bir ilke olmuş ve zorunlu tutulmuştur. Bu düzenlemelerin yanında kadınların ve kız çocuklarının eğitimi konusunda birtakım yeni düzenlemeler de yapılmıştır. Kadınların eğitimi için açılan yeni okullar (Ergin, 1977):

- *Köy Kadınları Gezici Kursları*: sürekli okul eğitimi verilemeyen köylerde altışar aylık kursları içermiştir.
- *Akşam Sanat Okulları*: herhangi bir okula devam etmemiş kadınlara okuma yazma öğretmek ve meslek edindirmek amacını taşır.
- *Kız Enstitüleri*: Kadınların kendilerini geçindirebilecek meslek edindirmek amacıyla açılmıştır.

Özetle cumhuriyet kadınların ve kız çocuklarının eğitiminde köklü değişiklikleri hayata geçirerek, büyük bir kültür devrimi gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1924 Anayasası ile eğitimin kız

Çocukları için de zorunlu ve parasız olması, ağdaş ilkelerin ve laikliğin eğitimin mütemmim cüzü biçiminde ele alınması, bilimsel ve ağdaş müfredatın oluşturulması ve karma eğitime geçiş son derece devrimcidir. Kadınların eşit yurttaşlar olarak eğitim hakkına erişiminin yanında, sayıları yetersiz de olsa okullaşmaya ve okur-yazarlığa verilen önem dönemin en büyük hedefinin eğitim aracılığıyla gösterilebileceği iddiasını içerir. Hem cumhuriyetin değerlerinin içselleştirilmesi hem de kuşaklara aktarılması eğitim aracılığıyla gerçekleşebilecektir. Cumhuriyetin eğitim sistemi pek çok meslek grubunda kadınların yetişmesine aracılık etmiştir.

7. CUMHURİYET VE KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMINA KATILIM SÜREÇLERİ

Kadınların alışma yaşamına dâhil olmaları ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklar bugün de güncel sorunlarımız arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nde sınırlı da olsa kadınlar çalışma yaşamına dhildir. Osmanlı Devleti’nde kadınlar en çok ücretsiz aile işçi olarak tarım sektöründe – gıdanın işlenmesi de dahil- ve halıcılık, dokumacılık gibi geleneksel işkollarında istihdam edilmekteydi (Makal, 2011). 1913-1915 yıllarında gerçekleştirilen Sanayi Sayımı verilerine geleneksel işkolu olan halıcılık ve dokumacılık alanında kadın çalışanların toplam çalışanlara oranı % 30,6 olarak lmlştr (Makal, 2011). Savaş koşulları ve erkeklerin cepheye olması nedeniyle, kadınlar ve çocuklar işgücünde hem daha fazla yer almış hem de kadınlar; devlet dairelerinde, fabrikalarda, yol yapımında ve sokak temizliğinde çalışmaya başlamışlardır (Makal, 2011). Osmanlı Dönemi’nde kadınlar çalışma yaşamında yer alsalar da İslam Hukuku uyarınca erkeklere ödenen ücretin yarısını alabilmişlerdir (Demir, 2008). Cumhuriyet Dönemiyle birlikte eşit vatandaşlık hakkına erişen kadınlar, hukukun erkeklere tanıdığı haklara eşit erişebilme imknına sahip olmuşlardır. Ataerkil toplum yapısı içinde kadının ilk görevi aile içinde “annelik” olarak belirlenmiş olsa da kadınlar cumhuriyetin hukuki düzenlemeleriyle, kamusal alanda daha fazla yer alabilmişlerdir. 1924 Anayasası’nın 69. maddesi yasa önünde eşitliği; 70. maddesi de çalışmayı doğal haklar arasında tanımlamaktadır. Anayasa’da çalışma hakkı cinsiyet farkı gözetmeksizin eşitlik ilkesini içermektedir. Medeni Kanun’da ailenin reisinin koca olduğu, kadının eve bakma sorumluluğu olduğu 152 ve 153. maddelerde yer almaktaydı. Medeni Kanun’da eşitliği zedeleyen önemli bir hüküm de mevcuttu. Hkim kararı hariç olmak üzere 159. madde, kadınların çalışmasını kocanın iznine bağlıyordu. Bu madde 1990 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Ekonomik süreçte kadının kamusal alana dâhil edildiği ilk etkinliklerden birisi 1923 İzmir İktisat Kongresi’dir. 500 kadının izlediği kongrede Hayriye, Elif, Emine, şefika, Münire ve Niğar hanımlar çeşitli kuruluşlarda çalışan kadın işçiler adına, Mücahide Fatma Hanım iftiler adına kongreye temsilci seçilmiştir (Bedir, 2023). Kadınların madende çalıştırılmasının yasaklanması, izin ve analık izinleri ile ilgili taleplerin iletildiği Kongre sonrasında 1930 tarihinde Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nda ilgili talepler yer bulmuştur. 1593 Numaralı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’na göre 155. Maddesinde yazdığı gibi analık izni doğum öncesi ve sonrasında 3’er hafta biçiminde kullanılabilecekti ve 177. Madde de süt izni ve kadınların doğumdan 3 ay öncesinde ağır işlerde çalıştırılmayacağı konusunu düzenlemekteydi. Bu düzenlemeler kongrede önerilerin dikkate alındığını göstermektedir. 1936 yılında yürürlüğe giren 3008 Sayılı İş Kanunu’na göre;

- Hamile kadınların doğum öncesi ve sonrasında 3’er haftalık zaman dilimlerinde çalıştırılmayacağı, bu srenin sağlık gerekçesiyle 12 haftaya kadar uzayabileceği,
- Süt izni süreleri,
- Madende alışma yasağı,
- Sanayiye ait işlerde gece çalışma yasağı,
- Ağır-tehlikeli işler ile gebe ve emzikli kadınlara ilişkin nizamname çıkarılması konularını içermektedir.

Çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler ve talepler, kadınların kamusal alanda varlıklarını gclendirmiştir. Zira kadın özel alan dışı olan çalışma yaşamında, erkeklerle eşit biçimde yer alabilme imknına erişebilmiştir. Bu durum kadınların eşit yurttaşlar olarak kabul edildiğinin de önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Döneme ilişkin veriler incelendiğinde kadınların çalışma yaşamındaki durumu daha net ifade edilebilir. 1927 yılında Sanayi Sayım verilerine göre Türkiye’de 14 yaş üstü çalışanların % 23,7’si kadın; 14 yaş altının ise % 35, 7’si kız çocuğuyken, memurların % 20’si; işverenlerin de % 0,14’n kadınlar oluşturmaktadır. 1937 yılının İş Kanunu’na tabii

işyerlerinde çalışanların % 18,8'i kadınlardan oluşmaktadır (Makal, 2010). Bu oranlar kadınların farklı mesleklere yönelmesi konusunda önemli örnekleri oluşturmaktadır. Kadınların eğitim hakkına erişmesiyle birlikte cumhuriyetin ilk kadın değerleri yetişmiştir. Safiye Ali Türkiye'de ilk kadın doktor, Muazzez İlmiye Çığ önemli bir akademisyen, Sabiha Gökçen ilk kadın pilot, Afet İnan ilk sosyolog ve tarihçi, Süreyya Ağaoğlu ilk kadın avukattır. Cumhuriyet daha pek çok alanda kadınlar yetiştirmiş ve yetiştirmektedir.

8. SONUÇ

Kamusal alan, eşit katılımı, iletişimle, ortak fikirlerin müzakere yoluyla oluştuğu politik bir kavramdır. Kamusal alan tartışması, toplumsal cinsiyet çalışmalarında önemli bir başlıktır. Çünkü tarihsel açıdan irdelendiğinde, kamusal ve özel alan ayrışmasının cinsiyet temelli belirlendiği gözlenmektedir. Kadınlar kamusal kararların alındığı, kamu politikalarının oluşturulduğu, ortak fayda siyasetinin belirlendiği bu alanda eşit temsil edilememektedir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Kadınların kamusal alanda yer alma çabaları, birinci dalga feminist hareketin siyasal hak talebiyle ve mücadelesiyle somutlaşmaktadır. Bu dönemde kadınların siyasal olarak eşit yurttaş olarak kabul edilmelerinin, eşitsizliklerin üstesinden geleceğine ilişkin yaygın bir anlayış söz konusuydu. Ancak feminist hareket güçlendikçe cinsiyet eşitsizliğinin sadece yurttaşlık ekseninde değerlendirilemeyeceği fark edildi. Türkiye açısından da kamusal alan tartışması önemini koruyan bir konudur.

Türkiye'de kadın hareketi Osmanlı Devleti Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi kadın hareketi olarak temel bir ayrıma dayalıdır. Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşruiyet sonrasında güçlü bir kadın hareketi söz konusudur. Çalışmada da belirtildiği gibi Serpil Çakır cumhuriyete aktarılan ve Kurtuluş Savaşı'nda bilfiil varolan yedi alanda kadınların faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir. Bu durum siyasal açıdan Osmanlı Devleti Dönemi'nde kadınların kamusal alanda var olmaya çalıştıklarının en önemli göstergelerinden biridir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde kadınların kamusal alandaki konumları üzerine yapılan Türkçü tartışmaların bir kısmı, cumhuriyetle birlikte devletin resmi düşüncesi haline dönüşmüştür. Türk kadınlarının geçmişte eşit olduğu, yönetimde yer aldığı, tek eşliliğin olması gerektiği, Şamanist geleneklerin eşitlikçi yapısı bu dönemde Türkçülerin kadına bakış açısını yansıtan örnekleri oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile da resmi bir devlet politikasına dönüşen modernleşmenin simgelerinden biri kadındır. Cumhuriyetin kadın algısı da milliyetçi öğeler içermektedir. Cumhuriyet kadını aydın, faziletli, iyi bir yurttaş olan, aile içi rolleri de yerine getirebilen münevver bir kadındır. Hem ulusun annesi hem kuşakları yetiştiren hem de cumhuriyete sahip çıkabilen bir kadındır.

Türkiye'de kadınların kamusal alanda varlık gösterebilmelerinde en önemli pay cumhuriyet modernleşmesine aittir. Çünkü ilk olarak Türkiye'de cumhuriyet ulus devlet biçiminde kurulmuş ve cinsiyet eşitliğini yurttaşlık ekseninde inşa etmiştir. Yurttaşlık tüm bireyleri aynı paydada değerlendirirken; hukuksal ve siyasal açıdan kadınların tek başına muhatap kabul edilebilmesini sağlamıştır. Bu nedenle eşit yurttaşlık, eşit kamusal temsilin ilk şartı olarak karşımıza çıkar. İkinci olarak cumhuriyetin aydınlanmacı, eşitlikçi bakış açısı kadın sorununu bir insan hakkı sorunu olarak ele almıştır. Devletin kuruluş ve kurumsallaşma sürecinde, hukuksal değişimler kadınların kamusal alanda varlık kazanmasının yolunu açmıştır. 1926 yılındaki Medeni Kanun, temel haklara eşit erişim, boşanma, resmi evlilik, tek eşlilik, velayet, mülkiyet ve miras haklarını düzenlemiştir. Bu düzenlemelerde laikliğin esas alınması ve kadının kamusal alanda yer alamamasının sebepleri arasında dinin toplumsal kurucu etkisinin ortadan kaldırılması öneme sahiptir. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsallaşmasında, kurum olarak din önemli bir referans kaynağıydı. Üçüncü olarak eğitim hakkı ve çalışma hakkı başta olmak üzere kadınların kamusal yaşamda daha fazla yer alabilmesinde cumhuriyet reformları öneme sahiptir. Çünkü bu sayede kadınlar kamusal alanda daha görünür olabilmıştır. Bütün bu süreç toplumsal yaşamda ataerkil değerlerin dönüştürülmesi adına da öneme sahiptir. Zira devlet eliyle kamusal alanda kadın varlığı kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Kadınlar her ne kadar tek parti döneminin yarattığı ideal kadın kimliği içinde değerlendirilmek istense de hukuksal ve toplumsal koşulların, eğitimin, reformların etkisiyle kamusal alanın paydaşları arasında yer alabilmişlerdir. Bu alan kadınlar için eşit temsil olanağı sunmamıştır. Ancak ilk defa var etmiştir.

100 yıllık cumhuriyet tarihinde kadınların kamusal alanda var olma mücadelesi hala devam etmektedir. Bugün Türkiye’de kadınlar, hem üretimde hem istihdamda hem eğitimde hem siyasal temsilde erkeklerle hukuken eşit olsalar da fiilen eşit temsil oranlarına sahip değildir. Yeni muhafazakâr siyaset, kadınları özel alanda konumlandırmakta ve aile içi rollerle kadınları daha fazla tanımlamaktadır. Cumhuriyetin 100. yılında, kadınların mücadelesi, kamusal alanda daha fazla yer almaya çalışarak devam etmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Anthias, F., & Yuval-Davis, N. (1989). *Woman-nation-state*. Springer, Macmillan New York, <https://doi.org/10.1007/978-1-349-19865-8>.
- Arat, Y. (2000). From Emancipation To Liberation: The Changing Role of Women in Turkey’s Public Realm. *Journal of International Affairs*, 54(1), 107–123. <http://www.jstor.org/stable/24357691>.
- Arat, Z. F. (1998). “Kemalizm ve Türk kadını”, 51-70, Kadioğlu A. “ Cinselliğin inkarı: büyük toplumsal projelerin nesnesi olarak Türk kadını”, 94, (Der. Ayşe Hacimirzaoğlu) *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları.
- Arığ, A. S. (2006). Türklerde kıyafetin kısa tarihi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22 (64-65-66), 141-160, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/680789>.
- Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun (1934). No: 2596, Sayı: 2879.
- Bedir, A. 1923 Türkiye İktisat Kongresi’nde Türk Kadını. *History Studies*, 15(Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı), 187-202, <https://doi.org/10.9737/historystudies.1345939>.
- Berktaş, F. (2020). dünden bugüne “nafile biraderlik sözleşmesi”; Koyuncu Lorosdağı, B. “yasal eşitlikçi siyasal hak talepleri ekseninde türkiye’de liberal feminizmin serencamı”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Vol. 10. *Feminizm*. Ed. By Feryal Saygılığil and Nacide Berber. İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2016). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*. İletişim yayınları.
- Bozkurt, G. (1991). Atatürk’ün hukuk alanında getirdikleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(22), 45-53.
- Cihan, E. (2011). Atatürk hukuk devrimi üzerine. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 48(1-4), 183-194, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/95920>.
- Çakır, S. (2021). *Osmanlı kadın hareketi*, Metis Yayınları.
- Çakır, S. (2019). *Erkek klubünde siyaset*, Sel Yayıncılık.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin demokrasi tarihi (1839-1950)* (5. Baskı), İmge Kitabevi.
- Demir, F. (2008). Tarihsel süreç içinde kadın hakları ve kadının çalışma hayatı içindeki yeri. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21(4), 8-24.
- Dietz, M. G. (1987). Context is all: Feminism and theories of citizenship. *Daedalus*, Vol. 116, No. 4, pp.1-24, <https://www.jstor.org/stable/20025121>.
- Dönmez, C. (2011). Atatürk ve harf inkılabı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 37-70, <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/44070/543015>.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye maarif tarihi*, C.I-II, İstanbul.
- Gökberk, M. (2018). *Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk*. Kırmızı Kedi Yayınevi.

- İçli, T. (1992). Atatürk ve Türk Kadını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9 (25), 67-72, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1171082>.
- Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü. (1935). *1935 genel nüfus sayımı türkiye nüfusu vilâyet, kaza, şehir ve köyler itibarile muvakkat rakkamlar*, Ulus Basımevi.
- Erdem, A. R. (2015). Atatürk'ün kadına ve kadın eğitimine verdiği önem. *Belgi Dergisi*, (9), 1266-1277, <https://dergipark.org.tr/en/pub/belgi/issue/35050/388794>.
- Erdoğan, M. A. (1999). Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyet fikri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(43), 219-228, <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/61068/907332>.
- Ersöz, A. G. (2015). özel alan/kamusal alan dikotomisi: kadınlığın" doğası" ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80-102, <https://doi.org/10.18490/sad.56696>.
- Ertan, T. F. (2000). Cumhuriyet kimliği tartışmasının bir boyutu: soyadı kanunu. *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 10, 255-272.
- Ertan, T. F. (1999). Atatürk, cumhuriyet ve hukuk sistemi. *Erdem*, 11(33), 743-757, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/687282>.
- Ertuğrul, G. (1991). Atatürk ve kadın hakları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(22), 55-66, <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/55151/755973>.
- Gökçalp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları* (Vol. 61). Ötüken Neşriyat.
- Habermas, J. (2004). *Kamusal Alan* (çev. Meral Özbek), Hil Yayınları.
- İş Kanunu. (1936). No: 3008, Sayı: 3330.
- Kandiyoti, D. (1991). End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey. In: Kandiyoti, D. (eds) *Women, Islam and the State*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21178-4_2.
- Kandiyoti, D. A., & Kandiyoti, D. (1987). Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case. *Feminist Studies*, 13(2), 317-338. <https://doi.org/10.2307/3177804>.
- Kenevir, F. (2019). Salahaddin Asım'ın penceresinden kadın, din ve toplum. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 306-314, <https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed/issue/61629/920430>.
- Koçak, D. (2019). 17 Şubat 1926'da kabul edilen türk medeni kanunu'na göre türk kadınının hak ve özgürlükleri. *Atatürk Dergisi*, 8(1), 79-98, <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniad/issue/47246/595196>.
- Kurnaz, Ş. (2011). *Yenileşme sürecinde türk kadını (1839-1923)*. Ötüken Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). Milli mücadele'de türk kadını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 257-268, <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/61231/908716>.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kurt, S. K. (2015). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı. *Belleten*, 79(286), 1073-1098, <https://doi.org/10.37879/belleten.2015.1073>.
- Makal, A. (2011). Türkiye'de 1950-1965 döneminde ücretli kadın emeğine ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(02), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/36256>.
- Makal, A. (2010). "Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde kadın emeği". *Çalışma ve Toplum*, ss.13-40, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71792/1155135>.
- Mert, M. (2006). Osmanlı'dan cumhuriyet'e geçiş sürecinde ahmet ağaoğlu'nun dinî düşünceleri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 7-27, <https://dergipark.org.tr/en/pub/hititilahiyat/issue/7695/100814>.

- Özer, S. (2013). Kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesinin türk kamuoyundaki yankıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(85), 131-168, <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/44059/542844>.
- Özdemir, N. (2021). Milli mücadele dönemi mitinglerinde türk kadını. *Belgi Dergisi*, (21), 1-22, <https://doi.org/10.33431/belgi.769611>.
- Özdemir, N. (2014). Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınması üzerine yapılan kutlamalar. *History Studies*, ss.1-15.
- Öztürk, C. (2023). Atatürk döneminde eğitim-öğretim, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-egitim-ogretim/> (E.T. 14/11/2023).
- Öztürk, C. (2014). Türkiye cumhuriyeti'nde eğitim, *eğitim tarihi* (Ed. M.Şişman), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sancar, S. (2022). *Türk Modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar: erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, Metis Yayınları.
- Sarısamam, S. (1998). Cumhuriyetin ilk yıllarında kadın kıyafeti meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(21), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20679>.
- Somel, S.A. (2000). Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimi, *Kebikeç Dergisi*, (10), ss.223-238.
- Soyadı Kanunu (1934). No: 2525, Sayı: 2741.
- Tamer, A., & Çavlin, A. (2007). 1927 nüfus sayımının türkiye de ulus devlet inşasındaki yeri basında yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, ss.73-88, <https://dergipark.org.tr/en/pub/nufusbilim/issue/22964/245734>.
- Tokuroğlu, B. (2004). *Özgürleşmeyen Kadın*. Odak Yayınevi.
- Toprak, B. (2005). Secularism and ıslam: the building of modern turkey. *Macalester International*, 15(1), 9. <https://digitalcommons.macalester.edu/macintl/vol15/iss1/9>.
- Toprak, Z. (2022). *Türkiye'de kadın özgürlüğü ve feminizm (1908-1935)*, İş Bankası Kültür Yayınları. Türk Ocakları, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ocaklari/?pdf=3288>, 10/05/2024.
- Türk Vatandaşlığı Kanunu (1928). No: 312, Sayı 904.
- Tongul, N. (2004). Türk harf inkılâbı. *Atatürk Yolu Dergisi*, 9(33).
- Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1934). No: 1593, Sayı: 1489.
- Yazıcı, N.; Yazıcı, N. (2023). "Atatürk ve Hukuk Devrimi", *Atatürk Ansiklopedisi* (içinde) Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>, (E.T.: 08/11/2023).
- Yıldız, H. (2015). Türkiye'de kadınların siyasi haklar mücadelesi ve Nakiye Elgün. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
- Yükselbaba, Ü. (2017). *Kadın, kamusal alan ve hukuk*. Tekin Yayınevi.